

Nadesłano: 30.05.2020
Zaakceptowano: 22.07.2020

Sugerowane cytowanie: Kuształ J., Piasecka M. (2020). *Przegląd systematyczny raportów badawczych w tworzeniu szkolnego programu profilaktycznego w kontekście zapobiegania wykluczeniu społecznego uczniów*, „Edukacja Elementarna w Teorii i Praktyce”, vol. 15, nr 3(57), s. 95-112. DOI: 10.35765/eetp.2020.1557.07

Justyna Kuształ

ORCID: 0000-0001-9493-7504
Uniwersytet Jagielloński

Małgorzata Piasecka

ORCID: 0000-0001-9532-489X
Uniwersytet Jagielloński

Przegląd systematyczny raportów badawczych w tworzeniu szkolnego programu profilaktycznego w kontekście zapobiegania wykluczeniu społecznego uczniów

SŁOWA KLUCZE

agresja,
bezpieczeństwo,
młodzież, przegląd
systematyczny,
profilaktyka w szkole

ABSTRAKT

Celem artykułu jest prezentacja wyników badań naukowych prowadzonych w oparciu o analizę danych zastanych dotyczących zjawiska agresji związanej z brakiem poczucia bezpieczeństwa psychicznego wśród uczniów. Analizy dokonano metodą przeglądu systematycznego raportów badawczych opisujących badania prowadzone w Polsce, których przedmiotem było zjawisko agresji w kontekście poczucia bezpieczeństwa wśród uczniów. Artykuł prezentuje podejście *evidence based practise* jako podstawę teoretyczną prowadzonych badań i adekwatną do tego podejścia metodę badawczą, jaką jest przegląd systematyczny. Wyniki badań zinterpretowane w syntezie narracyjnej wskazują na zróżnicowaną wartość merytoryczną i metodologiczną 33 analizowanych raportów, których cele badawcze najczęściej koncentrowały się na określeniu skali zjawiska agresji w szkołach i czynnikach je warunkujących. Wnioski i rekomendacje wypływające z przeprowadzonych badań źródeł wtórnych mają znaczenie tak dla teorii

interdyscyplinarnych stanowiących podstawy profilaktyki społecznej, jak i dla praktyki profilaktycznej, szczególnie dla pedagogów odpowiedzialnych za realizację programu wychowawczo-profilaktycznego w szkołach i placówkach oświatowych. Strategie profilaktyczne wpisują się w kontinuum ekskluzja–inkluzja, jako że takie właśnie działania mają potencjał zapobiegania pojawianiu się i utrwalaniu zachowań problemowych, które w konsekwencji mogą powadzić do wykluczenia społecznego.

Kontekst teoretyczny i metodologiczne podstawy badań

Profilaktyka szkolna na każdym etapie edukacji powszechnej jest obowiązkiem wynikającym z prawa oświatowego i realizowana jest poprzez program wychowawczo-profilaktyczny. Funkcja profilaktyczna szkoły jest bowiem tak samo ważna jak funkcja edukacyjna, opiekuńcza i wychowawcza¹. Szkoła realizując funkcję profilaktyczną już na wczesnych etapach edukacji, ma możliwość zdiagnozowania i prowadzenia działań eliminujących zachowania problemowe, przez co i zapobiegania ich skutkom, które prowadzić mogą do wykluczenia społecznego dzieci i młodzieży w różnych obszarach ich życia. Zachowania problemowe dzieci na wczesnych etapach edukacji to często przejawy agresji czy przemocy, nadmierne korzystanie z mediów elektronicznych, zachowania ryzykowne związane z nadużywaniem substancji, które z czasem mogą ewoluować w stronę uzależnienia od środków psychoaktywnych czy uzależnienia behawioralnego. Działania profilaktyczne mają więc potencjał inkluzyjny, włączający dzieci i młodzież narażoną na działania czynników ryzyka w prawidłową aktywność prorozwojową i społeczną.

Zaprojektowanie i prowadzenie działań profilaktycznych najczęściej należy do zadań pedagoga szkolnego lub wychowawcy klasy, jako że na tym poziomie edukacji prowadzi się najczęściej działania z obszaru profilaktyki uniwersalnej czy promocji zdrowia. Działania profilaktyczne nakierowane na zapobieganie pojawieniu się zachowań problemowych powinny, zgodnie ze standardami światowymi (Węgrzecka-Giluiń, Malczewski 2011: 27–28), być oparte na wynikach badań naukowych. Promuje się poszukiwanie najskuteczniejszych rozwiązań w zakresie interwencji profilaktycznych, wynikających z analiz opartych na zintegrowanych dowodach empirycznych

¹ Funkcje szkoły wywodzi się z Ustawy z dn. 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. 2020 poz. 374) oraz akty wykonawcze do ustawy oraz Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U. z 2017 r., poz. 356, a także innych aktów wykonawczych do Ustawy Prawo Oświatowe.

poddanych metodologicznie poprawnym i mocno rygorystycznym analizom. Nurt działań bazujących na dowodach naukowych (*evidence based practise*) wywodzi się z medycyny, gdzie „praktyka oparta na dowodach jest integracją najlepszych dowodów badawczych, wiedzy klinicznej i wartości pacjenta” (Sacket D.L. i in. 2000: 1), ale dziś obecny jest w obszarze interwencji społecznych, terapii, resocjalizacji, a także w edukacji. Uniwersalne zasady wynikające ze standardów jakości odnoszą się do skuteczności podejmowanych interwencji i dotyczą: pełnej diagnozy problemów, dobrej znajomości (diagnoza) zasobów ludzkich i instytucjonalnych, wiedzy o podejmowanych kiedyś i realizowanych obecnie działaniach profilaktycznych, zaangażowania wszystkich podmiotów zorientowanych na pracę w społeczności lokalnej i udział w budowaniu systemowej wizji profilaktyki w przestrzeni lokalnej, umiejętności określenia realistycznych celów i oczekiwań (model SMART), ustalenia precyzyjnego harmonogramu działań, oraz promocji działań profilaktycznych i rozwiązań poprzez włączanie kolejnych osób i grup w działania profilaktyczne (Świątkiewicz 2002: 42) Tak więc to diagnoza potrzeb i zasobów w zakresie profilaktyki szkolnej (jak i szerzej – lokalnej) jest elementem kluczowym w planowaniu i późniejszej realizacji działań profilaktycznych.

Profilaktyka uniwersalna jest adresowana do wszystkich grup społecznych, przy czym najczęściej utożsamiana jest z dziećmi (od wieku przedszkolnego i wczesnego szkolnego) i młodzieżą szkolną. Adresaci ci wymagają od pedagogów, wychowawców, nauczycieli wsparcia w rozwoju ich zasobów osobowych, potencjałów i talentów, najczęściej poprzez wzmacnianie czynników chroniących w ich środowisku życia (Szymańska 2012: 38). Zadania te zaś wymagają kompetencji diagnostycznych i metodycznych nauczyciela czy pedagoga szkolnego, który nierzadko potrzebuje wsparcia merytorycznego. Powołane do wspierania nauczycieli instytucje, takie jak poradnie psychologiczno-pedagogiczne, organ prowadzący szkołę czy przedszkole, czy instytucje nadzoru pedagogicznego (kurator oświaty) służą wsparciem instytucjonalnym, aczkolwiek sama praca nad programem profilaktycznym najczęściej należy do pedagoga/nauczyciela. I ten niejednokrotnie jest zmuszony sięgać do najszybciej i najłatwiej dostępnych źródeł wiedzy, czyli sieci internetowej. To, na jakie źródła wiedzy napotka, jest często kwestią przypadku, a planowanie działań profilaktycznych i ich realizacja w oparciu o przypadkowe źródła wiedzy skazuje te działania na nieskuteczność, czy nawet może prowadzić do szkód osobowych i społecznych.

Przegląd systematyczny jest definiowany jako metoda badawcza: „przegląd literatury naukowej z zastosowaniem ściśle określonego zestawu metod, w celu zredukowania systematycznych błędów (obciążeń) za pomocą zidentyfikowania, oceny i syntezy wyników wszystkich istotnych badań podstawowych (bez względu na schemat badania), aby uzyskać odpowiedź na konkretne pytanie badawcze (lub zestaw pytań badawczych)” (Petricew, Roberts 2006: 10).

Metody przeglądów systematycznych, bo jest ich w metodologii nauk społecznych wiele, są wykorzystywane w badaniach naukowych, ewaluacji i metaewaluacji różnego rodzaju przedsięwzięć w wielu obszarach życia społecznego i gospodarki oraz w planowaniu i wdrażaniu interwencji społecznych (Matera, Czapska 2014: 8). Takie interwencje to choćby działania profilaktyczne kierowane do różnych grup, w tym zagrożonych ekskluzją społeczną i jako takie powinny być, jeśli mają być skuteczne, planowane i realizowane w oparciu o twarde dowody naukowe (EBP). Przegląd systematyczny wpisuje się w to podejście i pozwala na uzyskanie wiedzy w miarę pewnej, podawanej empirycznej weryfikacji.

Analiza raportów badawczych metodą przeglądu systematycznego

Celem przeprowadzonych analiz była identyfikacja raportów z badań prowadzonych w Polsce oraz dostępnych w sieci, których przedmiotem było zjawisko agresji pomiędzy uczniami i/lub poczucie bezpieczeństwa psychicznego uczniów. Agresję pomiędzy uczniami uznano za najbardziej widoczny, najczęściej obserwowany przejaw zachowań problemowych w szkole. W Raporcie CBOS pt. „Młodzież 2018” wskazano bowiem, „że 41% uczniów w ciągu ostatniego roku doświadczyło jakiejś formy przemocy w szkole – to o 4 punkty procentowe więcej niż przed dwoma laty. Szczególnie niepokojący jest fakt, że rosła odsetka osób, które doznały dwóch oraz większej liczby spośród badanych form przemocy” (Grabowska, Gwiazda 2018: 53). Połączono ją z kategorią poczucia bezpieczeństwa, jako że zachowania agresywne są poniekąd przeciwieństwem odczuwanego przez człowieka poczucia bezpieczeństwa. Problem główny koncentrował się na pytaniu o obecność w sieci badań, których przedmiotem było zjawisko agresji jako zakłócające poczucie bezpieczeństwa psychicznego uczniów.

Przegląd dotyczył badań, które były dostępne przy wykorzystaniu wyszukiwarki www.google.pl. Założono, że jest to jedno z najbardziej dostępnych źródeł, z których korzystać mogą nauczyciele czy pedagodzy szkolni podczas planowania i wdrażania rozwiązań mających prowadzić do ograniczenia agresji oraz wzmocnienia poczucia bezpieczeństwa uczniów w szkole. W tym celu zastosowano metodę przeglądu systematycznego.

Na pierwszym etapie badań założono wstępne (pilotażowe) wyszukiwanie, którego celem było zorientowanie się, jaki jest zakres badań i jakiego rodzaju dowody naukowe są ogólnodostępne (Mazur, Orłowska 2018: 239). Przy wyszukiwaniu raportów podstawowych użyto słów kluczowych: „zapobieganie agresji werbalnej” i/lub „poprawa wzajemnej komunikacji”. Zostały przeszukane zasoby wyszukiwarki <https://google.pl>, baza raportów z badań ORE, baza projektów POKL. Zrezygnowano z wykorzystania

<https://scholar.google.com/> czy <https://books.google.pl/>, gdyż nie wskazują one raportów z badań prowadzonych przez różnego rodzaju organizacje, które nie zawsze opierają się na najwyższych standardach metodologicznych. Jednak dla uzyskania pełnego oglądu badanego zjawiska, uwzględniającego artykuły naukowe, rekomenduje się włączenie obu wyszukiwarek.

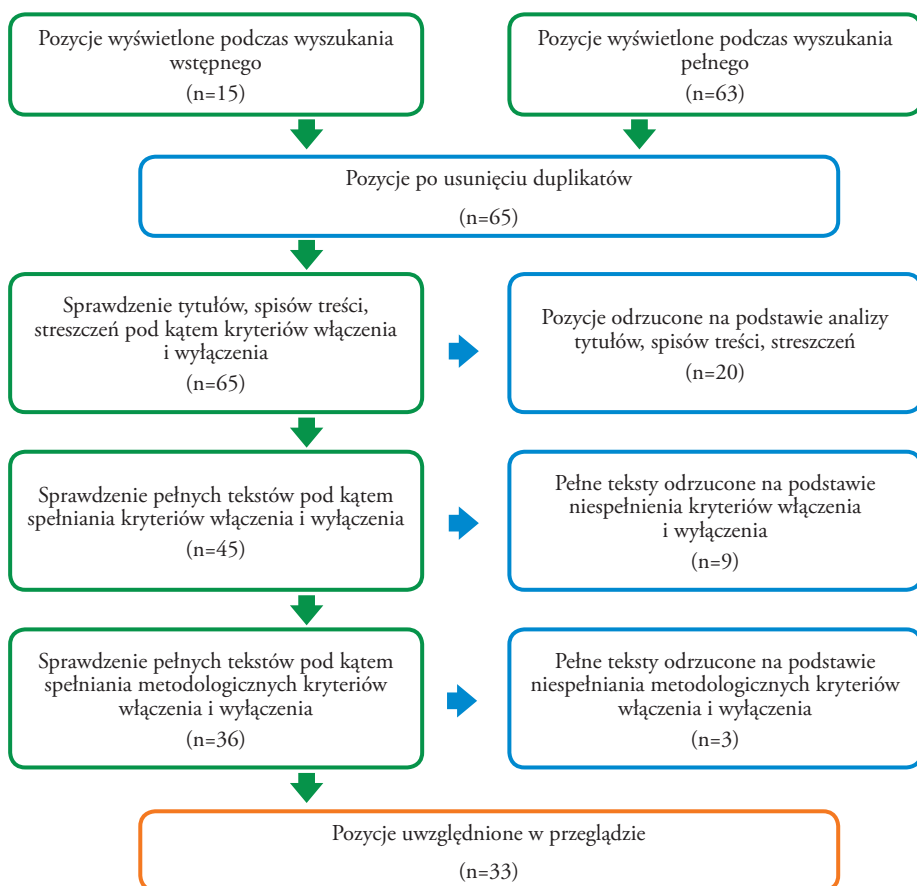
Przegląd pilotażowy został zrealizowany w dniach 17–18 grudnia 2019 roku. Po wykorzystaniu kryteriów włączenia/wyłączenia (badania dotyczące/odnoszące się do dzieci i/lub młodzieży, badania prowadzone od 2005 roku, badania prowadzone na gruncie polskim, agresja werbalna jako zachowanie występujące pomiędzy dziećmi i/lub młodzieżą w szkole i /lub poczucie bezpieczeństwa psychicznego wśród dzieci i /lub młodzieży w szkole), wyniki wyszukiwania wskazały na 13 artykułów/raportów z badań dla hasła „zapobieganie agresji werbalnej” oraz 2 artykuły/raporty dla hasła „poprawa wzajemnej komunikacji”. Podjęto wówczas decyzję o poszerzeniu słów kluczowych w badaniu właściwym i jako ostateczne przyjęto: „agresja + młodzież + raport”, „bezpieczeństwo + psychiczne + raport” (w różnych formach gramatycznych). Zdecydowano także o wyłączeniu z przeglądu bazy projektów POKL (wyszukiwanie pilotażowe wskazało 0 wyników). Zostały także przyjęte ostateczne kryteria włączenia i wyłączenia, przy których uwzględnieniu została dokonana selekcja literatury w wyszukiwaniu pełnym oraz sporządzono listę baz elektronicznych i strategii wyszukiwania (patrz Rys. 1).

W wyszukiwaniu pełnym, w dniach 19–27 grudnia 2019 roku, za pomocą w/w słów kluczowych przeszukano google.pl oraz bazę raportów z badań ORE, jednocześnie przyjmując następujące kryteria włączenia i wyłączenia (występujące łącznie): badania dotyczące/odnoszące się do dzieci i/lub młodzieży, badania prowadzone od 2005 roku, badania prowadzone na gruncie polskim, agresja werbalna jako zachowanie występujące pomiędzy dziećmi i/lub młodzieżą w szkole i /lub poczucie bezpieczeństwa psychicznego wśród dzieci i/lub młodzieży w szkole.

Wyniki wyszukiwania pełnego wskazały na 63 artykuły/raporty z badań dla obu zestawów słów kluczowych. Łącznie z wyszukaniem wstępnym uzyskano 78 raportów. W wyniku wyeliminowania duplikatów pozostało 65 raportów podstawowych. Po analizie raportów w zakresie streszczeń i/lub spisów treści pod kątem kryteriów włączenia i wyłączenia oraz wyeliminowaniu raportów powtarzających się do dalszych analiz zakwalifikowano 36 raportów z badań z wyszukiwania pełnego i 9 raportów z wyszukiwania wstępnego – łącznie 45 raportów. W efekcie został opracowany formularz w formie tabeli zawierający istotne informacje z punktu widzenia celu przeglądu, w którym zamieszczono pozyskane dane. W kolejnym kroku nastąpiła analiza pełnych treści zawartych w zakwalifikowanych raportach. W wyniku tej analizy wykluczono kolejne 9 raportów ze względu na takie przyczyny jak: brak badań w raportach, a jedynie przegląd już istniejących bez podania kryteriów doboru raportów

do analiz; badania wykraczające poza w/w kryteria. Do dalszych analiz włączono 36 raportów z badań.

W dalszym kroku nastąpiła kolejna ocena krytyczna pozyskanych danych. W efekcie do dalszych analiz zostały włączone raporty, które spełniały następujące kryteria metodologiczne: jasno sprecyzowane cele badawcze i/ lub pytania badawcze, przejrzysta informacja o metodzie zbierania. W efekcie powstała baza zawierająca badania spełniające kryteria włączenia i wyłączenia (patrz Tab. 1). Do dalszych analiz włączono 33 raporty, natomiast 3 zostały wyłączone z powodu braku sprecyzowanego celu badawczego i/ lub pytań badawczych. Poniżej znajduje się diagram przepływu wyszukiwanej i selekcjonowanej literatury:

Rys. 1. Diagram przepływu wyszukiwanej i selekcjonowanej literatury. Źródło: opracowanie własne na podstawie (McNamara, Hambrick, Oswald 2014), za: (Mazur Orłowska 2018: 246)

Poniższa tabela prezentuje raporty włączone do dalszego etapu badań.

Tabela 1. Raporty badawcze dotyczące zapobiegania agresji werbalnej i/lub wzmacniania poczucia bezpieczeństwa psychicznego dzieci i młodzieży włączone do analiz

Tytuł raportu/artykułu	Autor/autorzy	Rok prowadzenia badań/ wydania raportu	Teren prowadzonych badań
Środowiskowe uwarunkowania agresywnych zachowań młodzieży (jako wyznacznik oddziaływań profilaktycznych i interwencyjnych)	Katarzyna Borzucka-Sitkiewicz	Badania prowadzone były w latach 2007–2008	Katowice, Chorzów
Agresja i przemoc w środowisku szkolnym	Jan Ostojski	Badania przeprowadzono w kwietniu 2009 r.	brak danych
Zjawisko agresji w szkołach gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych oraz w środowisku rodzinnym województwa świętokrzyskiego	Koncepcja badania opracowana została przez Obserwatorium Integracji Społecznej pod kierunkiem Pani Barbary Jakackiej-Green – Dyrektora ROPS. Realizatorem badania była Korporacja Badawcza Pretendent z Wrocławia wyłoniona w drodze przetargu nieograniczonego. Zespół badawczy pracował pod kierunkiem dr. Adama Ustrzyckiego. Recenzji niniejszego opracowania dokonał prof. nadzw. dr hab. Jacek Kurzępa Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej.	Kielce, marzec 2013 r.	województwo świętokrzyskie
Aktywność fizyczna jako czynnik redukujący zachowania agresywne u młodzieży w wieku gimnazjalnym	Iwona Rotter, Artur Kotwas, Ewa Kemicer-Chmielewska, Aleksandra Watral	2013 r.	województwo zachodniopomorskie
Zachowania agresywne w społeczności uczniów tarnowskich szkół	Agnieszka Zaród	27.03.2006–7.04.2006 r.	Tarnów

Tytuł raportu/artykułu	Autor/autorzy	Rok prowadzenia badań/ wydania raportu	Teren prowadzonych badań
Monitorowanie zachowań ryzykownych i problemów zdrowia psychicznego młodzieży Badania mokatowskie 2012	Krzysztof Ostaszewski, Krzysztof Bobrowski, Anna Borucka, Katarzyna Okulicz-Kozaryn, Agnieszka Pisarska, Joanna Raduj, Daria Biechowska	Realizacja badań w 2012 r./ Warszawa 2013	dzielnice Warszawy: Mokotów, Ursynów oraz Wilanów (teren dawnej dzielnicy Mokotów).
Konsumpcja substancji psychoaktywnych przez młodzież szkolna – MŁODZIEŻ 2008	CBOS	13–23.10. 2008 r./ Warszawa, grudzień 2008	Polska
Opinie i diagnozy Nr 19 – Młodzież 2010	CBOS	2–19.11.2010 r./ Warszawa 2011	Polska
Raport: Diagnoza poczucia bezpieczeństwa uczniów ogólnokształcących szkół i burs artystycznych	Magdalena Krygier, Barbara Wojtanowska-Janusz	Lublin 2013	Polska
Patotreści w internecie Raport o problemie	Szymon Wójcik , Łukasz Wojtasik , Maciej Kępka, Katarzyna Makaruk, Ewa Dziemidowicz, Agnieszka Nawarenko, Justyna Podlewska	marzec i kwiecień 2019 r./ Warszawa, 2019	Polska
Szkoła oczami uczniów: relacje z nauczycielami i kolegami oraz przemoc szkolna Raport z badania jakościowego	Agnieszka Nowakowska, Jadwiga Przewłocka	kwiecień–maj 2014 r. / Warszawa, marzec 2015	województwo mazowieckim
Raport metodologiczny – badanie „Bezpieczeństwo w szkole, klimat szkoły, klimat klasy”	brak danych	Warszawa, sierpień 2015	województwo mazowieckim
Klimat szkoły i jego znaczenie dla funkcjonowania uczniów w szkole. Raport o stanie badań.	Jadwiga Przewłocka	Warszawa, 2015	raport o stanie badań
Zachowania destrukcyjne młodzieży szkolnej w gminie Lesko Raport z badań	Anna Witkowska-Paleń, Tomasz Modras	Stalowa Wola 2012	gmina Lesko

Tytuł raportu/artykułu	Autor/autorzy	Rok prowadzenia badań/ wydania raportu	Teren prowadzonych badań
Zjawisko przemocy rówieśniczej i domowej w opinii dzieci i młodzieży miasta Włocławka	Paulina Smyk, Marta Lewicka	2017 r.	teren miasta Włocławek
Młodzież 2016 raport z badania	Jolanta Kalka – rozdział „Szkolne relacje”	22 listopad – 16 grudzień 2016 r. /Warszawa, 2016	Polska
Przeciwdziałanie zjawiskom patologii wśród dzieci i młodzieży szkolnej	Raport NIK	kontrola objęła lata szkolne 2011/2012, 2012/2013	Polska
Ogólnopolska diagnoza problemu przemocy wobec dzieci	Joanna Włodarczyk, Katarzyna Makaruk	październik i listopad 2012 r. / 2013	Polska
Profilaktyka w szkole Stan i rekomendacje dla systemu oddziaływań profilaktycznych w Polsce	Redakcja: Robert Porzak	Lublin 2019	Polska
Ogólnopolska diagnoza skali i uwarunkowań krzywdzenia dzieci	Joanna Włodarczyk, Katarzyna Makaruk, Piotr Michalski, Monika Sajkowska,	październik i listopad 2018 roku /Warszawa 2018	Polska
Zdrowie uczniów w 2018 roku na tle nowego modelu badań HBSC	Joanna Mazur, Agnieszka Małkowska-Szcutnik	rok szkolny 2017/2018 / Warszawa 2018	Polska
Młodzież 2018	Redakcja: Mirosława Grabowska i Magdalena Gwiazda	1–30.10.2018 r. /Warszawa 2019	Polska
Raport techniczny z realizacji projektu badawczego Monitorowanie zachowań ryzykownych młodzieży. Badania mokatowskie	Krzysztof Ostaszewski, Krzysztof Bobrowski, Anna Borucka Małgorzata Cybulska, Katarzyna Kocoń, Katarzyna Okulicz-Kozaryn, Agnieszka Pisarska	październik i listopad 2008 r. /Warszawa 2009	warszawskie dzielnice: Mokotów, Ursynów i Wilanów.

Tytuł raportu/artykułu	Autor/autorzy	Rok prowadzenia badań/ wydania raportu	Teren prowadzonych badań
Monitorowanie zachowań ryzykownych, zachowań nałogowych i problemów zdrowia psychicznego 15-letniej młodzieży Badania mokotowskie 2004–2016 Badania ukraińskie, obwód lwowski 2016	Redakcja naukowa: Krzysztof Ostaszewski	Warszawa 2017	badania mokotowskie 2004–2016; badania ukraińskie, obwód lwowski 2016
„Rola czynników ryzyka i czynników chroniących w rozwoju zachowań problemowych u młodzieży szkolnej. Badania warszawskich gimnazjalistów”	Krzysztof Ostaszewski, Anna Rustecka- -Krawczyk, Magdalena Wójcik	Warszawa 2011	Warszawa
Poczucie bezpieczeństwa uczniów w szkole Raport z badań ankietowych przeprowadzonych w tarnowskich szkołach podstawowych i gimnazjalnych w 2013 roku	Inga Prusak	2013 r. /Tarnów 2013	Tarnów
Raport Cartoon Network: „Jak było w szkole?” Problem dokuczania wśród dzieci w wieku szkolnym i świadomość ich rodziców Raport na podstawie badania SW Research	brak danych	2–11.10.2019 r.	brak danych
„Badanie skuteczności autorskiego programu wspomagania rozwoju psychospołecznego młodzieży w wieku gimnazjalnym”	Autorka projektu: Maja Łoś Opiekun naukowy: prof. dr hab. Maria Deptuła	2011/2012 / Bydgoszcz, lipiec 2013	
Profilaktyczny potencjał szkół	Maja Łoś, Szymon Grzelak, Agata Balcerzak, Anna Hawrot	Warszawa 2017	brak danych
Jak badać szkolne czynniki ryzyka i ochrony?	Maja Łoś, Anna Hawrot	Warszawa 2017	Polska

Tytuł raportu/artykułu	Autor/autorzy	Rok prowadzenia badań/ wydania raportu	Teren prowadzonych badań
Mapa czynników ryzyka i czynników chroniących młodzież przed zachowaniami ryzykownymi	Maja Łoś, Anna Hawrot, Szymon Grzelak, Agata Balcerzak	Dane zbierane w latach 2014–2017/Warszawa 2017	Polska
Bezpieczeństwo w szkole w opinii uczniów	Edyta Laurman-Jarząbek, Eliza Mazur, Monika Szpringer	2014	Kielce
Cyberprzemoc wśród młodzieży ze szkół wiejskich	Anna Waligóra-Huk	2012/2015	województwo śląskie

Źródło: opracowanie własne

Pozyskane w trakcie przeglądu systematycznego dane z raportów podstawowych zostały poddane narracyjnej syntezie (*narrative synthesis*), która składała się z trzech etapów. Pierwszym z nich była organizacja danych z badań w logiczne kategorie, drugim analiza wyników pod kątem każdej kategorii, trzecim zaś synteza wyników wszystkich uwzględnionych danych (Mazur, Orłowska 2018: 274). W przeglądzie uwzględniono w sumie 33 artykuły, które spełniały kryteria włączenia i wyłączenia. Sześć ze wskazanych artykułów dotyczyło dwóch zrealizowanych badań (opisywały ich elementy), więc zostały włączone w dwie pozycje poddane analizie. W efekcie analizie poddano 29 badań opisanych w 33 artykułach.

Na pierwszym etapie dokonano wstępnego opisu włączonych badań w celu organizacji danych dotyczących problematyki prowadzonych badań w Polsce w zakresie agresji werbalnej pomiędzy uczniami oraz ich bezpieczeństwa psychicznego. Z włączonych raportów wyodrębniono cele prowadzonych badań i/lub problemy badawcze, aby określić podejmowaną problematykę. Zestawienie raportów z wyróżnieniem wskazanych elementów opracowano w postaci tabeli, która ze względu na objętość nie została włączona do artykułu.

Synteza narracyjna badań własnych

W założeniach synteza w prezentacji wyników badań naukowych to proces, który polega na łączeniu wyników badań celem uzyskania odpowiedzi na problem główny, aczkolwiek nie zawsze jest to możliwe, gdyż zebrany materiał badawczy nie dostarcza zadowalających rezultatów. Dzięki temu zarysowują się obszary, które wymagają

dalszych eksploracji, bo pokazują to, co wciąż zostaje niezbadane, oraz wskazują, jakie badania należałoby przeprowadzić w przyszłości (Matera, Czapska 2014: 48-49): Przyjmuje się, że synteza przebiega przez siedem etapów głównych, które dotyczą: koncepcji badawczej, na której oparto proces badawczy; jej podstaw teoretycznych i założeń; dostępności danych, dostępności wyników badań poddawanych syntezie; odpowiedzi na pytanie, czy zebrane dane mogą stanowić odpowiedź na sformułowany problem główny; spójności; jakości; wrażliwości i znaczenia prowadzonej syntezy, jej rezultatów i implikacji dla teorii i praktyki oraz istotnych „nowych” informacji, które pojawiły się w rezultacie dokonanej syntezy (Matera, Czapska 2014: 48-49). Na etapie opisu wyłonionych w przeglądzie raportów badawczych wykorzystano podejście (występujące obok metaanalizy i podejścia „opartego na współpracy”), określane w literaturze jako analiza wtórna (analiza dostępnych baz danych jakościowych) w celu przeglądu raportów, odpowiedzi na pierwotne pytania badawcze z zastosowaniem innych metod, lub odpowiedzi na nowe pytania badawcze przy wykorzystaniu „starych” danych. Analizę wtórną oparto na modelu „*post factum*”, czyli krytycznym podsumowaniu projektu badawczego bez pełnego dostępu do danych pierwotnych „w oparciu o rozważania metodologiczne, badanie lub interpretację zaprezentowanych materiałów” (Borowska-Beszta, Bartnikowska, Ćwirynkało 2017: 12).

Analiza wskazanych raportów pozwoliła na wyróżnienie trzech głównych kategorii. Pierwsza obejmowała badania, których cele były związane z poczuciem bezpieczeństwa uczniów (4 raporty). Druga kategoria zawierała badania, których celem była identyfikacja i analiza zjawisk występujących w sieci zagrażających dzieciom i młodzieży. Badania te dotyczyły zjawiska „patrotreści” oraz cyberprzemocy (w tym hejtu internetowego) (3 raporty). Trzecia najbardziej obszerna kategoria obejmowała badania dotyczące agresji wśród dzieci i młodzieży (25 raportów – w dwóch raportach, których cele dotyczyły poczucia bezpieczeństwa, jest również diagnozowana skali agresji oraz jeden raport zawiera zarówno agresję, jak i zjawiska związane z zagrożeniami w sieci). Ze względu na różnorodność badań postanowiono wyróżnić podkategorie w celu uporządkowania analiz. Wyróżniono następujące podkategorie dotyczące celów prowadzonych badań w zakresie poczucia bezpieczeństwa uczniów: diagnoza poziomu poczucia bezpieczeństwa uczniów oraz określenie oczekiwań rodziców dotyczących dokumentów szkolnych. W zakresie celu dotyczącego identyfikacji i analizy zjawisk występujących w sieci zagrażających dzieciom i młodzieży, wyróżniono następujące podkategorie: określenie skali zagrażających zjawisk występujących w sieci, identyfikacja i analiza uwarunkowań zagrażających zjawisk występujących w sieci, identyfikacja i analiza sposobów reagowania na zagrożenia w sieci. W ostatniej kategorii dotyczącej agresji występującej pomiędzy uczniami wyróżniono następujące podkategorie dotyczące celów prowadzonych badań: określenie skali zjawiska agresji, określenie dynamiki zmiany zjawiska agresji, psychospołeczne uwarunkowania agresywnych zachowań, identyfikacja czynników

ryzyka i czynników chroniących młodzież przed zachowaniami ryzykownymi, w tym zachowaniami agresywnymi, określenie potrzeb i zasobów dotyczących szkolnych programów profilaktycznych i ich ocena. Tabela nr 3 prezentuje częstotliwość występowania określonych celów (podkategorii) w raportach badawczych.

Tabela 2. Częstotliwość występowania się określonych celów badawczych w analizowanych raportach

Kategoria	Cele badawcze/wyniki badań	Częstość
Poczucie bezpieczeństwa uczniów	Diagnoza poziomu poczucia bezpieczeństwa uczniów	6
	Określenie oczekiwań rodziców dotyczących dokumentów szkolnych	2
	Identyfikacja działań wzmacniających poczucie bezpieczeństwa	2
Zjawiska występujące w sieci zagrażające dzieciom i młodzieży	Określenie skali zagrażających zjawisk występujących w sieci	12
	Identyfikacja i analiza uwarunkowań zagrażających zjawisk występujących w sieci	2
	Identyfikacja i analiza sposobów reagowania na zagrożenia w sieci	2
Agresja wśród dzieci i młodzieży	Określenie skali zjawiska agresji	22
	Określenie dynamiki zmiany zjawiska agresji	9
	Psychospołeczne uwarunkowania agresywnych zachowań	8
	Określenie potrzeb i zasobów dotyczących szkolnych programów profilaktycznych i ich ocena	7
	Identyfikacja czynników ryzyka i czynników chroniących młodzież przed zachowaniami ryzykownymi, w tym zachowaniami agresywnymi	2

Źródło: opracowanie własne

Najbardziej liczną podkategorię stanowiły 22 raporty, których celem było określenie skali zjawiska agresji (22 raporty). Kolejną pod względem liczebności była podkategoria raportów zawierająca określenie skali zagrażających zjawisk występujących w sieci (12 raportów). Kolejno 9 raportów zawierało cel dotyczący określenia dynamiki zmiany zjawiska agresji, 8 raportów – psychospołeczne uwarunkowania agresywnych zachowań, 7 raportów – określenie potrzeb i zasobów dotyczących szkolnych programów profilaktycznych i ich ocenę, 6 raportów – diagnozę poziomu poczucia bezpieczeństwa uczniów. Po 2 raporty zawierały następujące cele badawcze: określenie

oczekiwań rodziców dotyczących dokumentów szkolnych, identyfikacja działań wzmacniających poczucie bezpieczeństwa, identyfikacja i analiza uwarunkowań zagrażających zjawisk występujących w sieci, identyfikacja i analiza sposobów reagowania na zagrożenia w sieci, identyfikacja czynników ryzyka i czynników chroniących młodzież przed zachowaniami ryzykownymi, w tym zachowaniami agresywnymi. Tabela nr 4 prezentuje oznaczenia występowania celów w poszczególnych raportach badawczych.

Table 3. Występowanie poszczególnych celów badawczych

Autor	Poczucie bezpieczeństwa uczniów			Zjawiska występujące w sieci zagrażające dzieciom i młodzieży			Agresja wśród dzieci i młodzieży					
	Diagnoza poziomu poczucia bezpieczeństwa psychicznego i fizycznego uczniów	Określenie oczekiwań rodziców dotyczących dokumentów szkolnych	Identyfikacja działań wzmacniających poczucie bezpieczeństwa	Określenie skali zagrażających zjawisk występujących w sieci	Identyfikacja i analiza uwarunkowań zagrażających zjawisk występujących w sieci	Identyfikacja i analiza sposobów reagowania na zagrożenia w sieci	Określenie skali zjawiska agresji	Określenie trendów na przestrzeni lat	Psychospołeczne uwarunkowania agresywnych zachowań	Porównanie skali zjawiska agresji z innymi krajami	Określenie potrzeb dotyczących szkolnych programów profilaktycznych i ich ocena	Identyfikacja czynników ryzyka i czynników chroniących młodzież przed zachowaniami ryzykownymi, w tym zachowaniami agresywnymi
Borzucka-Sitkiewicz (2010)									✓			
Ostojski (2009)	✓											
Jakacka i in. (2013)				✓			✓		✓		✓	
Rotter i in. (2013)									✓			
Zaród (2006)							✓					
Ostaszewski i in. (2013)				✓			✓	✓				
CBOS 2008							✓	✓				
CBOS 2010							✓	✓				
Krygier, Wojtanowska-Janusz (2013)	✓		✓				✓				✓	

Autor	Poczucie bezpieczeństwa uczniów			Zjawiska występujące w sieci zagrażające dzieciom i młodzieży			Agresja wśród dzieci i młodzieży					
	Diagnoza poziomu poczucia bezpieczeństwa psychicznego i fizycznego uczniów	Określenie oczekiwań rodziców dotyczących dokumentów szkolnych	Identyfikacja działań wzmacniających poczucie bezpieczeństwa	Określenie skali zagrażających zjawisk występujących w sieci	Identyfikacja i analiza uwarunkowań zagrażających zjawisk występujących w sieci	Identyfikacja i analiza sposobów reagowania na zagrożenia w sieci	Określenie skali zjawiska agresji	Określenie trendów na przestrzeni lat	Psycho społeczne uwarunkowania agresywnych zachowań	Porównanie skali zjawiska agresji z innymi krajami	Określenie potrzeb dotyczących szkolnych programów profilaktycznych i ich ocena	Identyfikacja czynników ryzyka i czynników chroniących młodzież przed zachowaniami ryzykownymi, w tym zachowaniami agresywnymi
Wójcik i in. (2019)				✓		✓						
Nowakowska, Przewłocka (2015)				✓			✓		✓			
Witkowska-Paleń, Modras (2012)	✓						✓				✓	
Smyk, Lewicka (2017)							✓					
CBOS 2016				✓	✓		✓	✓				
Raport NIK							✓	✓			✓	
Włodarczyk, Makaruk (2013)							✓					
Porzak (2019)											✓	
Włodarczyk i in. (2018)							✓		✓			
Mazur, Małkowska-Szcutnik (2018)				✓			✓					
CBOS (2019)				✓			✓	✓				
Ostaszewski i in. (2009)							✓	✓				
Ostaszewski i in. (2017)				✓			✓	✓				

Autor	Poczucie bezpieczeństwa uczniów			Zjawiska występujące w sieci zagrażające dzieciom i młodzieży			Agresja wśród dzieci i młodzieży					
	Diagnoza poziomu poczucia bezpieczeństwa psychicznego i fizycznego uczniów	Określenie oczekiwań rodziców dotyczących dokumentów szkolnych	Identyfikacja działań wzmacniających poczucie bezpieczeństwa	Określenie skali zagrażających zjawisk występujących w sieci	Identyfikacja i analiza uwarunkowań zagrażających zjawisk występujących w sieci	Identyfikacja i analiza sposobów reagowania na zagrożenia w sieci	Określenie skali zjawiska agresji	Określenie trendów na przestrzeni lat	Psychospołeczne uwarunkowania agresywnych zachowań	Porównanie skali zjawiska agresji z innymi krajami	Określenie potrzeb dotyczących szkolnych programów profilaktycznych i ich ocena	Identyfikacja czynników ryzyka i czynników chroniących młodzież przed zachowaniami ryzykownymi, w tym zachowaniami agresywnymi
Ostaszewski, Rustecka-Krawczyk, Wójcik (2011)				✓			✓	✓	✓			✓
Prusak (2013)	✓						✓					
Raport Cartoon Network (2019)				✓			✓					
Łoś (2013)							✓				✓	
Łoś i in. (2017)				✓			✓				✓	✓
Laurman, Mazur, Szpringer (2014)	✓	✓	✓						✓			
Waligóra-Huk (2015)	✓	✓		✓	✓	✓			✓			

Źródło: opracowanie własne

Na podstawie dokonanej analizy raportów z badań dotyczących zjawiska agresji oraz poczucia bezpieczeństwa wśród uczniów w szkole należy zaznaczyć, iż raporty wyszukane przy pomocy wyszukiwarki Google.pl mają bardzo różnorodną wartość merytoryczną i metodologiczną. Są wśród nich teksty „dobre”, metodologicznie poprawne, ale i takie, których tak podbudowa teoretyczna, jak i sposób opisanych badań empirycznych pozostawia wiele do życzenia.

Najczęściej pojawiającym się wśród nich celem badawczym jest określenie skali zjawiska agresji pomiędzy uczniami. Ponadto w raportach rzadko definiuje się poczucie bezpieczeństwa, z większą częstotliwością pojawia się definiowanie zjawiska agresji/

przemocy/bullyingu, co sprawia, że nie można ich wykorzystać jako inspiracji dla tworzenia własnego programu profilaktycznego dla uczniów, jako że trudno określić ich przedmiot.

Wśród analizowanych raportów pojawiał się wątek poziomu wiedzy rodziców/świadomości na temat badanych zjawisk (2 raporty) oraz ich postaw (1 raport), co jest istotne z punktu widzenia planowania działań włączających osoby bezpośrednio zaangażowane w proces wychowania dzieci.

Co warto podkreślić, pojawiające się kategorie: „psychospołeczne uwarunkowania” i „identyfikacja czynników ryzyka i czynników chroniących” nie różniły się merytoryczną zawartością i odnosiły się do tej samej kategorii treściowej.

Ważnym wnioskiem jest to, iż uzasadniając potrzebę realizacji programów profilaktycznych na bazie diagnozy skali zjawiska poprzez wyszukanie raportów w sieci poprzez przeglądarkę Google.pl, należy zachować krytyczną postawę wobec znalezionych raportów z badań. Postawa ta nakazuje sięgać do baz naukowych, nie tylko do baz popularnych, gdyż bazy te wymagają wiedzy i umiejętności selekcji danych dotyczących szeroko pojmowanej, nawet potocznie „profilaktyki szkolnej” i wiedzy o samych zachowaniach ryzykownych. Dane pochodzące z „bazy Google” nie są jakościowo weryfikowalne. Przykładem na to „niebezpieczeństwo” jest fakt nierozróżniania w badanych raportach kategorii uwarunkowań od kategorii fenomenologicznej, czyli samego zjawiska – zachowania problemowego czy ryzykownego i jego opisu, który miałyby posłużyć czytelnikowi – pedagogowi szkolnemu do pomocy w identyfikacji problemów swojej szkoły czy placówki. Baza Google przy zastosowaniu kryteriów włączania/wyłączania wskazała głównie na raporty w przedmiocie diagnozy patogentycznej – deficytów, czynników ryzyka, bo choć badane były raporty jak najbardziej aktualne, żaden z nich nie traktował o analizie zasobów czy potrzeb badanej grupy badawczej. Dla praktyki profilaktycznej wydaje się ważne dostarczenie wiedzy osobom odpowiedzialnym za tworzenie i realizowanie szkolnych programów profilaktycznych o aktualnych wynikach badań naukowych w tym obszarze, a szczególnie wiedza o standardach jakości programów profilaktycznych (Węgrzecka-Giluiń, Malczewski 2011), których znajomość wydaje się konieczna dla skonstruowania metodologicznie i merytorycznie poprawnego programu wychowawczo-profilaktycznego w szkole czy placówce oświatowej.

Bibliografia

- Borowska-Beszta B., Bartnikowska U., Ćwirynkało K. (2017). *Analiza wtórna jakościowych danych zastanych: przegląd założeń teoretycznych i aplikacji metodologicznych*, „Jakościowe Badania Pedagogiczne”, t. 2, nr 1, s. 5-24.
- Grabowska M., Gwiazda M. (red.) (2019). *Raport Młodzież 2018*, Warszawa: Wyd. CBOS i KBPN.

- Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii. (2011). *Europejskie standardy jakości w profilaktyce uzależnień od narkotyków* (Węgrzecka-Giluń J., Malczewski A. red. pol.), Warszawa: Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii.
- Matera J., Czapska J. (2014). *Zarys metody przeglądu systematycznego w naukach społecznych*, Warszawa: Instytut Badań Edukacyjnych.
- Mazur Z., Orłowska A. (2018). *Jak zaplanować i przeprowadzić systematyczny przegląd literatury*, „Polskie Forum Psychologiczne”, t. 23, nr 2, s. 235–251. DOI: 10.14656/PFP20180202.
- Petticrew M., Roberts H. (2006). *Systematic Reviews in the Social Sciences*. Oxford: Blackwell, za: Matera J., Czapska J. (2014). *Zarys metody przeglądu systematycznego w naukach społecznych*, Warszawa: IBE.
- Sackett D.L., Straus S., Richardson W.S., Rosenberg W.M., Haynes, R.B. (2000). *Evidence-Based Medicine: How to Practice and Teach EBM*, New York, za: Muskała M., Wprowadzenie. *Profilaktyka używania substancji psychoaktywnych oparta na evidence-based*, [w:] Muskała M., Barczykowska A., Chojecka J., Pawełek K., Dropińska-Pawlicka A., Dzierżyńska-Breś S., Karaszewska H., Rajewska de Mezer J., Silecka-Marek E., *Profilaktyka używania substancji psychoaktywnych (alkohol, narkotyki) oparta na evidence-based*, praca niepublikowana, materiały do dyspozycji autora.
- Szymańska J. (2012). *Programy profilaktyczne. Podstawy profesjonalnej psychoprofilaktyki*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji.
- Świątkiewicz G. (2002). *Profilaktyka w społecznościach lokalnych*, [w:] G. Świątkiewicz (red.), *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Warszawa: Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii.

Akty prawne:

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego dla szkoły podstawowej, w tym dla uczniów z niepełnosprawnością intelektualną w stopniu umiarkowanym lub znacznym, kształcenia ogólnego dla branżowej szkoły I stopnia, kształcenia ogólnego dla szkoły specjalnej przysposabiającej do pracy oraz kształcenia ogólnego dla szkoły policealnej, Dz.U z 2017r., poz. 356. Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe (Dz.U. 2017 poz. 59 z późn. zm.).

ADRES DO KORESPONDENCJI

Justyna Kuształ
 Uniwersytet Jagielloński
 e-mail: justyna.kuształ@uj.edu.pl

Małgorzata Piasecka
 Uniwersytet Jagielloński
 e-mail: malgorzata.piasecka@uj.edu.pl